



ADABIY TAHLIL ORQALI TIL NAZARIYASINI O'RGANISH

Andijon davlat chet tillari instituti

Xorijiy til va adabiyoti fakulteti

Ingliz tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

Hamdullayeva Mahliyo.

Ilmiy rahbar: O'quv ishlari bo'yicha prorektor

Kurbanov Elbek Elmurodovich.

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyotshunoslik nazariyasi fanining mohiyati, rivojlanish omillari va qonuniyatlari, jamiyat hayotidagi o'rni va vazifalari, unda badiiy asar tabiati hamda uning tuzilishi, badiiy til xususiyatlari, adabiy turlar va janrlar kabi masalalarni umumiy tarzda o'rganilishi va qonuniyatlarni ochib berilishi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Adabiyotshunoslik, obyekt, subyekt, konflikt, kompozitsiya, epik, lirik, dramatik, poetika, janr, sujet, qofiya, vazn, drama.

ИЗУЧЕНИЕ ТЕОРИИ ЯЗЫКА ПОСРЕДСТВОМ
ЛИТЕРАТУРНОГО АНАЛИЗА

Андижанский государственный институт иностранных языков

Факультет иностранного языка и литературы

Студент направления "Английский язык и литература"

Хамдуллаева Махлиё.

Научный руководитель: Проректор по учебной работе

Курбанов Элбек Элмуродович.

Аннотация: В данной статье рассматриваются сущность теории литературоведения, факторы и закономерности ее развития, ее роль и функции в жизни общества, природа художественного произведения и его



структура, особенности художественного языка, литературные типы и жанры, а также раскрываются общие вопросы и закономерности.

Ключевые слова: *Литературоведение, объект, субъект, конфликт, композиция, эпический, лирический, драматический, поэтика, жанр, сюжет, рифма, размер, драма.*

Studying language theory through literary analysis

Andijan State Institute of Foreign Languages

Faculty of Foreign Language and Literature

English Language and Literature student

Hamdullaeva Mahliyo.

Scientific supervisor: Vice-Rector for Academic Affairs

Kurbanov Elbek Elmurodovich.

Abstract: *This article examines the essence of literary theory, its development factors and laws, its role and functions in society, the nature of literary works and their structure, the characteristics of literary language, literary types and genres, and the general study and disclosure of these laws.*

Keywords: *Literary studies, object, subject, conflict, composition, epic, lyrical, dramatic, poetics, genre, plot, rhyme, meter, drama.*

Adabiy tahlil-bu adabiyotshunoslikning asosiy usullaridan biri bo'lib, badiiy asarning til va uslubini chuqur o'rganishga, uning ma'nolarini ochishga xizmat qiladi. Adabiy tahlil orqali til nazariyasini o'rganish, tilning qanday qilib badiiy tasvirlar, obrazlar va fikrlar orqali ifodalanganligini aniqlashga yordam beradi. Bu jarayon, asar matnida ishlatilgan til vositalarining tuzilishini va ularning ma'naviy jihatlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.¹ Badiiy asarlarda tilning nafaqat kommunikativ, balki estetik va ma'naviy vazifalari ham bajariladi.

¹ Avliyokulov, M. (2017). O'rta asr tarixida tilning roli. T.: Tarix fanlari.



Adabiy tahlilning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, u tilning nafaqat grammatik jihatlarini, balki uning badiiy funksiyalarini ham o'rganadi. I. Karimov o'zining «Adabiy tahlil va tilshunoslik») asarida adabiy tahlil orqali til nazariyasini o'rganish jarayonini quyidagicha izohlaydi: “Adabiy tahlil nafaqat badiiy asarlarning mazmunini o'rganish, balki tilning nafaqat grammatik va leksik, balki stilistik, sintaktik va pragmatik jihatlarini ham tahlil qilishni o'z ichiga oladi”. Bu jarayon asarni chuqur tushunishga va tilning qanday qilib san'atga aylanganligini aniqlashga imkon beradi.

Adabiy tahlil tilning o'ziga xos funksiyalarini ko'rsatadi. Masalan, F. Rahmatovning «Adabiyotshunoslik va til nazariyasi» kitobida adabiy tahlil orqali tilni o'rganish jarayoni shunday tushuntirilgan: “Adabiy tahlil tilning badiiy vositalaridan, tilning shakllanishi va uni ifodalashda foydalanilgan elementlardan foydalanishga yordam beradi. Bu jarayon tilning badiiy imkoniyatlarini kengaytiradi va uning tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi”. Adabiy tahlil, shuningdek, badiiy asarlarni til nuqtai nazaridan chuqur anglashni ta'minlaydi, chunki badiiy til boshqa nutq turlaridan farq qiladi. Uning muhim vazifasi — tinglovchi yoki o'quvchida ma'naviy va estetik taassurot qoldirishdir.²

Adabiyot nazariyasi badiiy adabiyotning mohiyati, rivojlanish omillari va qonuniyatlari, jamiyat hayotidagi o'rni va vazifalari, badiiy asar tabiati va uning tuzilishi, badiiy til xususiyatlari, adabiy turlar va janrlar kabi masalalarini umumiy tarzda o'rganadi va shu asosda umumiy qonuniyatlarini ochib beradi. Shuningdek, adabiyot nazariyasi badiiy obraz va obrazlilik, badiiy obraz va real munosabatlari, dunyoqarash va badiiy ijod jarayonlari, badiiy ijoddan iborat. Adabiyot nazariyasi badiiy asarlarni tahlil qilish tamoyillari, baholash mezonlari, tahlil metodlarini ishlab chiqadi, adabiyotshunoslik uchun zarur adabiy-nazariy tushunchalar tizimini yaratadi. Ko'rib turganimizdek, adabiyot nazariyasi adabiyotshunoslik ilmining yadrosini tashkil qiladi. Agar adabiyot nazariyasi adabiyot tarixi va adabiy tanqid yutuqlarini umumlashtirsa, bu ikkisi o'z faoliyatida adabiyot nazariyasi ochgan qonuniyatlar, u ishlab chiqqan ilmiy tushunchalar tizimiga tayanadi. Shu tariqa

² Sirojiddinov, F. (2018). Milliy tilning o'zgarishi va tarixiy ahamiyati. T.: O'zbekiston Milliy Universiteti.



adabiyotshunoslikning har uchala asosiy sohalari bir- biri bilan bog'lanadi, yaxlit bir tizim- adabiyotshunoslik ilmini tashkil qiladi. XX asr boshlarida o'zbek adabiyotini o'rganish masalasi g'oyat dolzarb bo'lgan mustaqillik yillarida mazkur ijodkorlarning hayoti va adabiy faoliyati ko'plab tadqiqotlarning obyektiga aylangani bilan izohlanadi. Adabiyot tarixchisi sifatida konkret badiiy asar tahlil qilinganida ham o'sha asar yaratilgan davr sharoiti, davr adabiy jarayoni xususiyatlarini ko'zda tutish shart qilinadi. Zero, har qanday asar, eng avvalo, o'zi yaratilgan davrning ijtimoiy-ma'naviy ehtiyojlariga javob sifatida dunyoga keladi. Demak, uning mazmun-mohiyatida, poetik tizimida bu hol aks etadi. Shunga ko'ra, masalan, "Qutadg'u biligda" davlat tuzilishi, uni oqilona boshqarish masalalari markaziy o'rin tutgani, har bir ijtimoiy toifaning vazifalari nimalardan iborat ekanligini tushuntirishga ayricha ahamiyat berilganining sababi asar yaratilgan davr tarixiy sharoitidan kelib chiqibgina aniqlash mumkin. Epik turdagi spetsifik xususiyatlar haqida gap ketganda eng avval voqeabandlik tilga olinadi. Darhaqiqat, epik asarlarda zamon va makonda kechuvchi voqea-hodisalar tasvirlanadi, so'z vositasida o'quvchi tasavvurida reallik kartinalarga monand jonlana oladigan to'laqonli badiiy voqealiklar yaratiladi. Tasavvurda realligiga monand, o'zining tashqi shakli bilan jonlangani uchun epik asardagi badiiy voqealik "Plastik tasvirlangan" deya tavsiflanadi. Epik asarda plastik elementlar bilan bir qatorda noplastik elementlar ham mavjud bo'lib, ular muallif obrazini tasavvur qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Epik asarning noplastik elementlari deyilganda muallif mushohadalari, o'y-fikrlari, tasvir predmetiga hissiy munosabati kabilar tushuniladi.

Adabiy tahlil til nazariyasini o'rganishda tahlil qilinayotgan asardagi til vositalarining uslubiy xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. N. Mahmudov "Adabiy tahlil va tilni o'rganish metodlari" asarida adabiy tahlil orqali tilni o'rganish jarayonining uslubiy va metodik xususiyatlarini quyidagicha izohlaydi: "Adabiy tahlil orqali til nazariyasini o'rganish, asar tilining nafaqat grammatik, balki uning estetik xususiyatlarini ham ochishga imkon beradi. Asarda ishlatilgan badiiy vositalar, obrazlar, metaforalar va boshqa stilistik elementlar til nazariyasining amaliy jihatlarini o'rganishda yordam beradi".



Badiiy asar tilida adabiy vositalar, masalan, tashbeh, metafora, epitelar, personifikatsiya, kiritilgan yangi soʻzlar va ifodaviy yondashuvlar til nazariyasiga oid muhim masalalarni koʻrsatadi. Oʻtkir Hoshimov oʻzining “Adabiyot tilining xususiyatlari” kitobida badiiy tahlil orqali til nazariyasini oʻrganishning naqadar muhimligini taʼkidlaydi: “Badiiy tahlil orqali nafaqat tilning strukturalarini, balki badiiy asarlarda uning maʼnaviy, emotsional va estetik funksiyalarini ham oʻrganish mumkin”.

Adabiy tahlil til nazariyasining shakllanishida koʻplab uslubiy yoʻnalishlarga asoslangan tadqiqotlarni olib boradi. Masalan, badiiy asarda tilning stilistik elementlarini oʻrganish, ularni estetik maqsadda qanday ishlatilganligini koʻrsatish mumkin. Sheʼriyatda koʻproq obrazlilik, simbolizm va musiqiylikka urgʻu berilsa, nasrda tilning ifodaviy va axborot uzatish funksiyasi oʻrganiladi. A. Qayumov «Badiiy tahlil va stilistika» asarida adabiy tahlil orqali til nazariyasini oʻrganishning metodik xususiyatlarini quyidagicha bayon etadi: “Badiiy asarlarda tilning estetik jihatlarini oʻrganish, uning badiiy va stilistik funksiyalarini, poetik qurilmalarini tushunishga yordam beradi.³ Tahlil qilish jarayonida til vositalarining qanday ifodalanganligi, qanday badiiy maʼnolarni anglatganligi chuqur oʻrganiladi”.

Adabiy tahlilning asosiy vazifalaridan biri — tahlil qilingan asarda ishlatilgan badiiy vositalarni va tilning shakllarini aniqlash, ular yordamida asar mazmunining qanday shakllanganligini tushunishdir. Til nazariyasini oʻrganish, oʻz navbatida, badiiy asarlarning shakl va mazmun oʻrtasidagi oʻzaro aloqani yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Badiiy tilning shaklini oʻrganish — bu faqat grammatik elementlar bilan bogʻliq emas, balki tilning poetik shakllarini, ijtimoiy va tarixiy shart-sharoitlarni ham tahlil qilishni talab qiladi.

V. G. Belinskiy adabiy tahlil va til nazariyasining oʻzaro bogʻliqligini oʻzining “Adabiyot nazariyasi” asarida shunday tushuntiradi: “Adabiy tahlil asar tilining nafaqat grammatik tomonini, balki uning semantik va estetik qirralarini ham ochib beradi. Tilni tahlil qilish orqali badiiy asarlarni

³ Usmonov, J. (2006). Tarix va ona tili: Taʼlimdagi ahamiyati. T.: Yangi oʻquv.



chuqurroq anglash, uning ichki strukturasini, tasvirlanayotgan voqealarni yaxshiroq tushunish mumkin”.

Adabiyot nazariyasi – adabiyotshunoslik fanining bir bo‘limi. Badiiy adabiyot, uning jamiyat hayotida tutgan o‘rni va ahamiyati, yaratilish qonuniyatlari, taraqqiyot yo‘llarini, badiiy asarning tasviriy hamda ifoda vositalari, tarkibiy qismlari, adabiy turlar va janrlarini o‘rganadi. Adabiyot nazariyasi badiiy so‘z san’atining ijodiy tajribalariga asoslanib, o‘zining barcha nazariy xulosalarini yaxlit bir davr yoki davrlarning badiiy so‘z mahsuli hamda ayrim badiiy asarlarining tahlilidan, tarixiy-adabiy jarayonni o‘rganishdan keltirib chiqaradi. Badiiy adabiyotni bevosita yaratuvchilarning adabiy ijod haqida aytgan fikrlari ham Adabiyot nazariyasi tomonidan e’tiborga olinadi, ammo bu borada Adabiyot nazariyasi badiiy ijod tajribalarida tasdiqlangan ijodiy haqiqatlarga 175 murojaat qilib boradi. Adabiyot nazariyasi adabiyotning boshqa ijtimoiy ong shakllaridan farqli jihatlarini ham belgilab beradi. San’at turi sifatida adabiyotning uziga xosligi uning so‘z vositasida obraz yaratishida ko‘zga tashlanadi. Shuning uchun ham Adabiyot nazariyasi da badiiy, obrazli tasvir va ifoda masalalari ham o‘rganiladi.

Adabiy tahlil orqali til nazariyasini o‘rganish, tilning badiiy ifodalarini chuqur tushunishga, uning san'ati va estetikasini ochishga imkon beradi. Adabiy tahlil nafaqat tilning grammatik tomonlarini, balki uning ma'naviy, emotsional va estetik jihatlarini ham yoritadi. Shuningdek, adabiy tahlil yordamida til va adabiyotning uyg'un rivojlanishi, badiiy ifoda vositalarining o'zaro aloqasi haqida kengroq tushuncha hosil qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avliyokulov, M. (2017). O‘rta asr tarixida tilning roli. T.: Tarix fanlari.
2. Sirojiddinov, F. (2018). Milliy tilning o‘zgarishi va tarixiy ahamiyati. T.: O‘zbekiston Milliy Universiteti.
3. Usmonov, J. (2006). Tarix va ona tili: Ta’limdagi ahamiyati. T.: Yangi o‘quv.